

získání v průběhu Druhé jarkandské mise, konkrétně zajíc (viz výše) a také lasice Stoličkova (*Mustela stoliczkana*) popsána r. 1877 Blanfordem, která ale byla později synonymizována s lasicí kolčavou (*M. nivalis*). Dodejme, že veškerá tato pojmenování byla zasloužená — Dobsonovi Stolička dodával materiál letounů (viz popis netopýřů z Kaččského poloostrova), Anderson běložubku popsal na základě Stoličkových sběrů a zbylí jmenovci mají vazbu na Stoličkovy sběry při Druhé jarkandské misi.

Hraboš Stoličkův coby vysokohorský hraboš (vyskytuje se od 3 900 do 5 450 m n. m.) žije v západní a střední Číně, severní Indii, Nepálu a Bhútánu a je vázán především na Himálaj a Tibetkou náhorní plošinu. Stejně jako ostatní druhy rodu *Alticola* má delší ocas, okrovou až šedobílou hustou a dlouhou srst. Právě tento hraboš byl poprvé chycen nedlouho (zřejmě jen asi týden) před Stoličkovou smrtí v pohoří Karákóram.

Areál běložubky Stoličkovy zahrnuje Pákistán, Nepál, Indii a Bangladéš, kde obývá řadu biotopů od pouště až po vlhčí stanoviště. Je světle šedě zbarvená se žlutou srstí na hrdle a samci mají výrazné bokové žlázy, které produkují pižmový zápach. Jde o samotářská zvířata s noční aktivitou.

Pavrápenc Stoličkův je zástupcem čel. pavrápenců (*Hipposideridae*), kteří se dosí podobají příbuzným vrápencům (*Rhi-*

nolophidae). Nos pavrápenců je avšak méně složitě stavěn, konkrétně tento druh má horní okraj nosu rozčleněn na tři záhyby a po bocích nosu jsou další dva blanité záhyby. Pavrápenc Stoličkův obývá jeskyně v jihovýchodní Číně, severní Indočíně, Barmě a Thajsku. Jeho tělo je asi 4 cm dlouhé a z ocasní letové blány vyčnívá 2–4 cm dlouhý ocas. Jeho srst má zřejmě dvě barevné fáze — hnědožlutou a černou.

Kromě toho jsou Stoličkovy publikace pro nás zajímavé z hlediska faunistických údajů, ať již s vazbou na jeho vlastní sběry či souběžně sbírané zprávy od místních lovců a obyvatel. Např. při popisu fauny a flóry z okolí řeky Satladž (přítok Indu, sever-severozápad Indie) z r. 1866 se dozvídáme o výskytu menších plemen domácích zvířat (ovcí, koz, koní), řady savců s údaji o jejich početnosti a biotopových nárocích, včetně pro nás atraktivních druhů, jakými jsou např. manul (*Otocolobus manul*), irbis (*Uncia uncia*), kabar lesní (*Moschus chrysogaster*) či osel kiang (*Equus kiang*), který je typickým obyvatel náhorních plošin. Kromě toho Stolička už tehdy předložil varovnou zprávu o úbytku kozorožce sibiřského (*Capra sibirica*), divokého jaha (*Bos mutus*), nahura modrého (*Pseudois nayaur*) či výše zmíněného ma-jestátní ovce argali (*Ovis ammon*).

V podobně kvalitním stylu Stolička popsal v r. 1872 faunu savců a ptáků Kač-

čského poloostrova. V jeho polopouštích pozoroval nejen divoké osly khury (*Equus hemionus khur*), ale především geparda (*Acinonyx jubatus*, viz obr. na 3. str. obálky), který je dnes v Asii téměř vyhubený (celkový počet gepardů pro Asii se odhaduje na pouhých 60 jedinců). V Indii byl zřejmě poslední zastřelen v r. 1953. Díky Stoličkově preciznosti se dozvídáme také o velice vzácném výskytu lvů, tygrů či medvěda pyskatého (*Melursus ursinus*) coby v dané oblasti spíše zatoulanců. Polopouštní charakter této oblasti nemusel být zcela cizí lvům, protože i dnešní poslední místa výskytu (rezervace Gir) je vlastně sušší a také není ani dané oblasti příliš vzdálené. Výskyt tygrů si lze vysvětlit zatouláním, ale tato zpráva ostatně dokládá, že se tenkrát opravdu ještě tygr mohl odněkud i zatoulat — v současné době něco podobného nepřípadá v úvahu pro rozdrobení jeho indického areálu na vzájemně nekomunikující refugia. Na druhou stranu běžnějšími (pravdělnějšími) obyvateli v té době v dané oblasti byli levhart, karakal, hyena žíhaná, kočka bažinná (*Felis chaus*), vlk indický (*Canis lupus pallipes*) a gazela indická (*Gazella bennettii*). Čtenář může namítnout, že udávat biotop a výskyt zvířat se dnes stalo standardem, ale tehdy to byla opravdu spíše potěšitelná výjimka. Nelze se proto divit, proč byla vědecká práce F. Stoličky jeho kolegy tak kladně hodnocena.

Anatomická ilustrace 4. Vědecká anatomie v renesanci

Magdalena Chumchalová

„Tys zemřel... a když nic tě neoživí, odkryji při pitvě tvoji anatomii.“
(John Donne, Anatomie světa)

Renesance oslavila lidské tělo jako strukturu, jejímž intenzivním studiem bylo možno dospět ke všem vesmírným pravdám. Základním prvkem renesanční anatomie tak bylo znovuobjevení lidské důstojnosti a privilegované úlohy člověka ve světě. Není proto divu, že první anatomové přistupovali k lidskému tělu s pocitem, že se zabývají něčím posvátným a že jim anatomie umožní odhalit velká tajemství života. To se projevilo v průběhu 16. stol. v novém zpodobení lidského těla, při němž docházelo k samozřejmému setkání vědy s uměním a ke konfrontaci scholastické filozofie s experimentem. Poprvé se při tom začaly bořit hluboce zakořeněné kulturní bariéry.

Počátky vědecké anatomie

V renesanci se stalo mrtvé tělo zdrojem poznatků o člověku a právě idea získávání nových vědomostí pomocí nahlížení do nitra lidského těla široce otevřenou břišní dutinou při anatomických pitvách se stala metaforou medicíny i sebepoznání (viz báseň An Anatomy of the World — Anatomie světa Johna Donne a z r. 1611: „Provozují svou vlastní anatomii, pitvám svou duši a zkouším v ní čist.“).

Když bylo v r. 1576 v evropských městech povoleno veřejné provádění pitev, vznikl při univerzitách a špitálech jeden z neoriginálnějších vynálezů renesance, tzv. anatomické divadlo (Theatrum anatomicum). Šlo o jakési muzeum či spíše kabinet anatomických preparátů, sloužící nejen k výuce, ale také k zábavě širokého publika. Původně se jednalo o dřevěnou boudu vybavenou kostrami, anatomickými nákrety, schématy a texty. Později to byly zděné amfiteátry, v nichž stál hluboko dole otáčivý pitevň stůl (strmě se zvedající prostor byl při pitvách osvětlován pochodněmi a svícemi) a kolem se v kružících vedaly řady sedadel. Pitvy se totiž staly společenskou událostí, které se účastnil dvůr a vznešené panstvo. Opatřit si mrtvolu však bývalo těžké, proto se k pitvám vybírali vhodní odsouzení (rozřezání po smrti bylo tím nejhorším trestem, jelikož se věřilo v posmrtné vzkříšení lidského těla), které kat po zaplacení utopil, čímž zůstalo tělo pro anatomickou demonstraci neporušené. Nejstarší ilustrace obsahují více informací o postupech při pitvě než konkrétní popisy anatomických detailů. S rozvojem pitev se

Anatomická přednáška Berengaria da Carpi spojená s demonstrací na mrtvém těle ještě ve scholastickém pojetí — lékař předčítá Galenův spis a chirurg demonstruje. Dřevořez z r. 1536

stále více dostávala experimentální zkušenosť do konfliktu s dogmaty galenovské medicíny (Živa 2006, 2: 93–96), jež popisovala lidské orgány nepravdivě.

Kolébku vědeckých pitev se stala Bologna, kde se konala v průběhu výročních karnevalů morbidní představení, prezentující memento mori, a kde se při pitvách stále vycházelo z postupu uvedeného v Mondiniho Anatomii (Živa 2006, 2: 93–96). Právě v Bologni získal Berengario da Carpi (1460–1530) při pitvání zemřelých žen (včetně jedné, jež byla v době popravy v jiném stavu) cenné poznatky o anatomii ženských vnitřních orgánů.

Díky knihtisku se utvořily silnější vazby mezi medicínou jako vědou a uměním, přičemž již od 20. let 16. stol. se objevila řada tištěných anatomických děl. Např. profesor Johannes Dryander (1500–60) popsal a vydal na základě prvních veřejných pitev v Německu anatomii hlavy a benátský lékař Niccolo Massa (1485–1569) ve svém díle

Liber introductorius anatomiae (Úvod do anatomie) z r. 1536 kritizoval ty, kdo hovoří o anatomii bez praktického provádění pitev. Svůj odpor k přílišné akademičnosti vyjádřil také lékař francouzských králů Ambroise Paré (1509–90): „Na tom nic není, listovat si v příručkách a tlachat za katedrou, když ruce nemusí těžce pracovat.“ Nejstarším tištěným anatomickým dílem v řečtině bylo Historia corporis humani: sive anatomie (Pojednání o lidském těle: čili anatomie) z r. 1502, v němž se Alessandro Benedetti (1450/52–1512) pokusil odstranit nesprávnou terminologii, protože se rozhodl užívat řecké anatomické názvosloví

Dobová ilustrace (tempera na pergamenu) veřejné pitvy, při níž anatom A. Vesalius na hrudníku kostry demonstruje, že muži žádné žebro nechybí, jak se v té době na základě biblické zprávy o Stvoření věřilo. Stylizované zázornění anatomického sálu ukazuje, že pitvy v té době prováděli i nejvýznamnější lékaři sami

(např. řecké „anatomiké“ přepsal do latiny jako „anatomicae“ namísto „anatomia“ aj.).

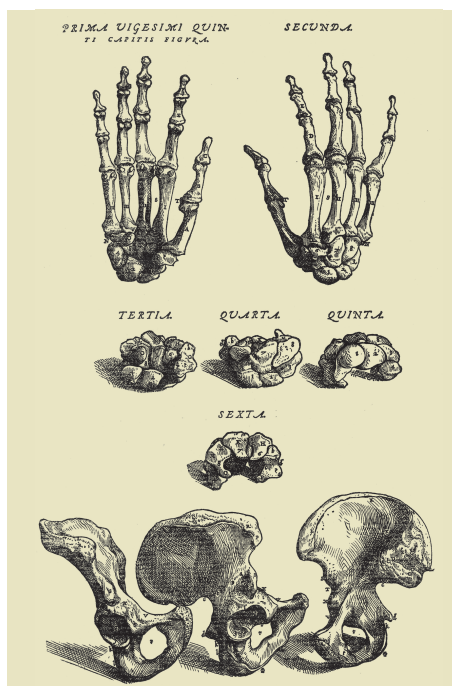
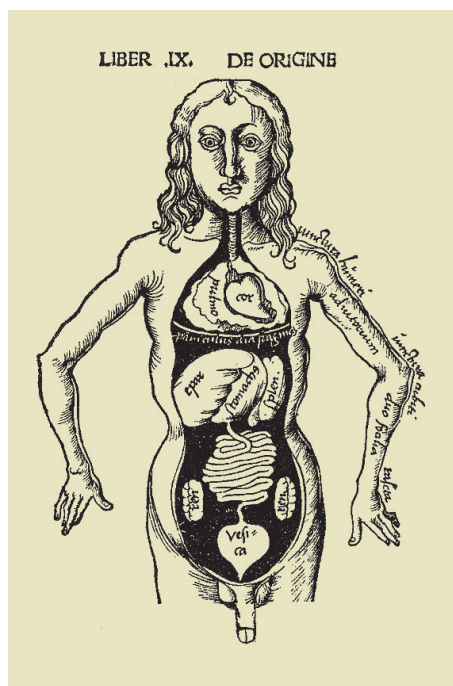
Roku 1531 byla do latiny přeložena nově objevená 1. část Galenova spisu O anatomických procedurách, na jejímž základě humanisté odmítli Mondiniův postup, při němž pitva začínala vyjímáním vnitřních orgánů. Na základě Galenova názoru, že kostra dává tvar a podobu celému tělu, se začalo lidské tělo popisovat od kostí a pokračovalo se svalstvem, nervy, žilami a tepnami, a teprve nakonec se přistoupilo k dutině břišní, hrudní a lebeční. Právě toto pořadí se stalo směrodatným pro anatomické atlasy, v nichž dochází k jakémusi svlékání z kůže a odkrývání svalů až na kost. Šlo sice o racionálnější koncept, který přinesl skutečně kvalitní popisy zobrazovaných tělesných struktur, při praktické pitvě se však objevovaly problémy spojené s faktem, že tato metoda vypracovaná pro preparaci drobných zvířat nebyla vhodná pro pitvu lidí (práce totiž trvala dlouho a vnitřní orgány se rychle rozkládaly).

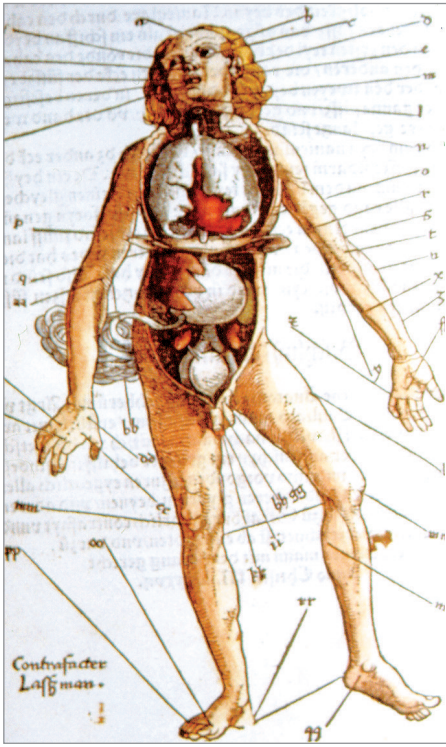
Vesaliova koncepce stavby lidského těla

Mnohé omyly v Galenově anatomii systematicky odhalil vlámský anatom narozený v Bruselu, zakladatel vědecké anatomie Andreas Vesalius (van Wesels, 1514–64), který neohroženě vyjádřil své pochyby nad autoritativním a dogmatickým pojetím anatomie: „Je otázkou, kolik toho bylo připisáno Galenovi, nepochybně vůdčí postavě v provádění pitev na lidském těle, těmi lékaři a anatomy, kteří jej následovali slepě a bez vlastního názoru... Já sám se nestačím divit vlastní hlouposti a přílišné důvěře, s níž jsem přistupoval k pracím Galenovým i k pracím jiných anatomů.“ Ještě coby pařížský student medicíny našel Vesalius na šibenici za hradbami města vyschlého oběšence a jeho kompletní kostru s vazy si odnesl domů. Na základě studia a popisu tohoto nálezu si získal slávu, dovršenou veřejnou anatomickou demonstrací před nabitou posluchárnou v Padově (tuto událost zvěčnil Tizian).

Až nábožně uctívání Galena na scholasticky vedených univerzitách vyvrcholilo r. 1555 u Vesaliova učitele Jacoba Sylvii (1478–1555), od něhož pochází tvrzení, že „pokud pozorování při pitvách neodpovídají Galenovým tvrzením, spočívá chyba nikoli v Galenovi, nýbrž v pitvaných tělech“. Ve svém díle Úvod do anatomie učinil závěr, že spíše se příroda od starověku změnila, než by se zmýlil Galenos. Naproti tomu Vesalius, který v Lovani zahájil provádění pitev a který rekonstruoval lidské kostry z ostatků těl, pokládal anatomii za základ veškeré medicíny a toho, co spatřil na vlastní oči, si vážil mnohem více než autorit. Roku 1537 se usadil v Padově, kde vzniklo podle vzoru antického amfiteátru anatomické divadlo a kde již ve svých 23 letech vyučoval anatomii a chirurgii. Tam zavedl přednášky s pitvami, které vždy prováděl sám. Ve svých 50 letech však byl nucen vzdát se

Vlevo dřevorez ze 16. stol., figura s otevřenou hrudní a břišní dutinou mající přesto lidskou důstojnost a vážnost. Přes anatomickou nepřesnost a mezery v útrobach dává již kresba zprostředkovanou představu o souvislostech mezi vnitřními orgány ♦ Vpravo De humani corporis fabrica od A. Vesalia. Jednotlivé skupiny kostí předcházející vyobrazení kostry ze tří stran

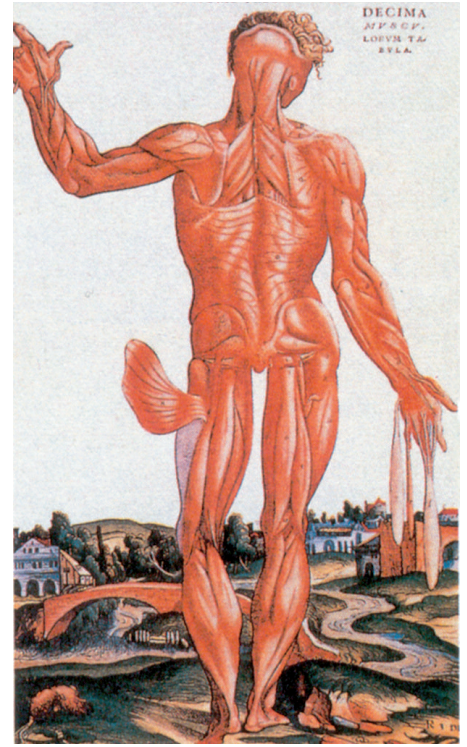

Tradiční téma — hlavní místa na těle, z nichž se dalo podle Galena pouštět žilou. Postava je zobrazena podle dobového zvyku vždy s tvář, neboť si musela zachovat z eticko-náboženských důvodů svou lidskost. Kolorovaný dřevorez z 16. stol.

De humani corporis fabrica od A. Vesalia. Oběšený anatomicky preparovaný člověk

Znázornění svalovce v pečlivě nakreslené krajině z ručně kolorovaného exempláře De humani corporis fabrica od A. Vesalia z r. 1543

anatomie poté, co se mu při pitvě odsouzenec nečekaně pohnul a „otevřel oči na zděšené publikum“. Za tento incident byl Vesalius odsouzen ke kajičné pouti do Jeruzaléma, z níž se již nevrátil.

Nejen adeptům medicíny, nýbrž zejména malířům a sochařům bylo určeno Vesaliovo obrazové dílo Tabulae anatomicae sex (Šest anatomických tabulí) z r. 1538, které obsahovalo první anatomické kresby připravené cíleně pro studijní potřeby. Autorem prvních tří ilustrací (zobrazujících játra a jejich zásobení krví, mužské a ženské reprodukční orgány a cévní systém) byl sám Vesalius, v této době ještě na lidské tělo pohlížející Galenovým očima (např. játrům připsal pět laloků a srdce mělo stavbu srdce opičího). Po hlubším seznámení s lidskou anatomii došel k závěru, že Galenos pitval pouze mrtvá zvířata a poznatky mechanicky přenášel na anatomii lidí. Demonstroval, že dolní čelist je tvořena pouze jedinou srostlou kostí, nikoli dvěma, a prokázal tak, že lidskou anatomii je nutno se učit „z mrtvých těl, nikoli z mrtvých jazyků (tj. řečtiny)“. Veřejnou pitvou také dokázal, že muži jakožto biblickému Adamovi žádné žebro nechybí, a proto z něj žena, starozákonní Eva, nemohla být stvořena (Genesis 2, 21–23).

Sedmisvazkové lékařské dílo De humani corporis fabrica libri septem (O stavbě lidského těla knihy sedmery) dokončil Vesalius r. 1542 a v následujícím roce je nechal v Basileji vytisknout u Johanna Oporina. Tento obrazový anatomický atlas (viz obr.), jenž znamenal mezník v pohledu na jednotlivé tělesné struktury, které Vesalius konfrontoval s vlastním pozorováním, obsahuje přesné popisy kostry a svalů, nervového a cévního systému i vnitřních orgánů. Vesaliův text názorně doplnil technicky dokonalými ilustracemi zobrazující

címí lidské tělo v přirozeném pohybu nejspíš nizozemský kreslíř a Tizianův žák Jan S. Kalkara (Johan Stephan van Calcara, 1490–1546). Kniha má 663 stran a obsahuje 200 dřevorezů včetně celostránkového dřevorezového titulního listu s vyobrazením autora demonstřujícího své poznatky na mrtvole uprostřed posluchárny. Pěkné ilustrace jsou pojaty manýristicky ve stylu scénické anatomie: lidské kostry jsou v krajině (např. s antickými ruinami), v pohybu i s nástroji (např. s rýčem jako rolník či v pozici stojícího filozofa meditujícího nad lebkou a opřeného o podstavec s latinským nápisem: „Vivitur ingenio, cetera mortis erunt“, tj. „Zijme přirozeně, jinak nám hrozí záhuba“). Dramatické postavy s visícími cary kůže byly kresleny podle skutečných mrtvých těl zachycených i s provazy, jimiž byla ovázána. Umělecké práce té doby se typickým způsobem pokoušely zobrazit rozřezání těla, jako by při něm nedošlo k zániku života. Ilustrace měly být adekvátní náhražkou skutečných těl pro ty, kteří je neměli k dispozici, případně měli slabý žaludek na pitvání, což v té době byla činnost dosti ošesná. Text knihy zprostředkovával Vesaliovy teorie, „každá sebemenší část lidského těla je tu detailně znázorněna a navíc jsou uvedeny pokyny, jak postupovat při pitvě a operacích“. Z filozofického hlediska je pak ve Vesaliově díle zajímavé užití výrazu „fabrica“ ve vztahu k lidskému tělu, neboť tento výraz se v renesanci používal v souvislosti s architekturou (lat. fabrica = stavební dílna, dílo velkého měřítka). Tělo zde tedy pojal jako tvůrčí dílnu malíře, kterým je oslavována jako živoucí umělecké dílo, odhaluje jeho estetické kvality, vnitřní soulad a dokonalé řešení jeho struktury.

Kniha má následující koncepci: 1. část se zabývá kostrou a upozorňuje, že lidskou hrudní kost tvoří tři a nikoli sedm segmentů. 2. díl je věnován slachám a svalům a obsahuje slavný soubor ilustrací „svalovce“ (viz obr.) v různých stádiích „svlékání kůže“ a odkrývání stále hlubších vrstev sva-

loviny. 3. část popisuje cévní systém, který však ještě vychází z pitev zvířat a ve 4. části věnované nervovému systému Vesalius převzal Galenovu klasifikaci kranálních nervů do 7 párů. 5. část se věnuje břišním a pohlavním orgánům a přestože zde odmítl tradiční představu, že dolní dutá žíla vychází z jater, stále zastával Galenův omyl, že právě játra tvoří ze střešní mízy krev. 6. část věnoval hrudní dutině a vyjadřuje zde pochyby nad prostupností srdeční přepážky, což podnítilo renesančního anatoma Renalda Colomba (1515–59) k úvahám o plicním oběhu, čímž objasnil tajemství srdečního tepu a v díle De re anatomica (O anatomii) publikovaném posmrtně r. 1559 pak opravil některé Vesaliovy omyly. Poslední 7. část se zabývá lebkou a mozkem.

Od 2. pol. 16. stol. byl o takové učebnice nesmírný zájem, proto Vesalius vydal svou knihu výňatků Epitome, což byla rovněž učebnice anatomie s ilustracemi, které měly nahradit pitvané tělo. Tato vyobrazení byla pro potřebu umělců velmi často kopírována, takže např. v anatomickém kompendiu Thomase Germina (vydaném v Londýně r. 1545) najdeme několik převzatých obrázků v grafickém přepisu. Kniha obsahovala nejen jedny z nejstarších anglických mědirytin (mědiryt umožňoval nesrovnatelně větší přesnost a jemnější práci než dřevorez, jelikož do měkkého kovu lze vyrýt i ty nejjemnější podrobnosti), ale zejména podporovala úsilí krále Jindřicha VIII. o pozdvižení úrovně anglické chirurgie.

Roku 1551 byl provozováním výročních pitev v Padově pověřen Gabriel Falloppio (1523–63), který ve spisu Observationes anatomicae (Anatomická pozorování) z r. 1561 přidal nová pozorování tvořící jakýsi dovětek Vesaliova spisu. Nešlo o systematickou učebnici, autor se zabýval především kostrou, lebkou a svalstvem. Mimořádné však byly jeho popisy vnitřního ucha a vejcovodů, nesoucí v angličtině dodnes jeho jméno (Falloppian tubes).

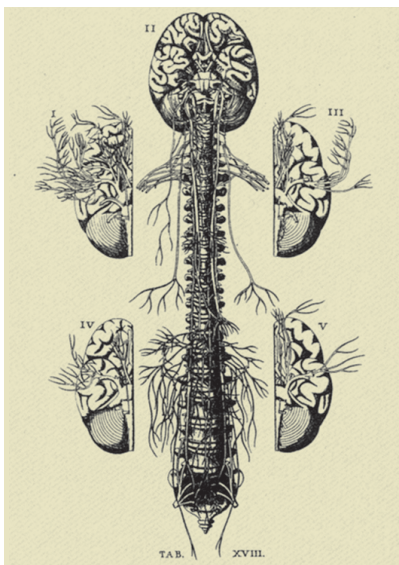
Nitro těhotné ženy, kresba z rukopisu Matouše Dačického O člověku z r. 1574

Na základě studií jednotlivých tělesných struktur různých živočišných druhů vznikla komparativní (srovnávací) anatomie. Největším komparativním anatomem byl Fallopiův žák, chirurg Girolamo Fabrizio d'Aquapendente (Hieronymus Fabricius, 1533–1619), jehož cílem bylo vytvořit dílo s názvem *Totus animalis fabricae theatrum* (Přehled celkové stavby těl živočichů), z něhož však dokončil pouze malou část. Srovnávací metoda zahrnovala tři aspekty anatomie: popis, funkci a využití jednotlivých orgánů. Jeho spis *De formatione ovi et pulli* se zabývá vývojem vajíčka a zrodem kuřete a v díle *De formatu foetus* (O vývoji zárodku) popsal fáze růstu a způsob výživy plodu u různých živočichů (do té doby byla doba od početí do narození víceméně mystériem). Ke svým přednáškám v Padově užíval jako posluchárnu anatomické divadlo, které založil r. 1584 a v němž demonstroval průtok krve chlopněmi, ač ještě nevěděl, proč se tak děje.

Pozdější anatomové vydávali specializované studie a odborná pojednání týkající se jednotlivých orgánů. Vesaliův žák Bartolomeo Eustachio (1524–74) pokračoval v díle svého učitele. Roku 1564 vydal *Opuscula anatomica* (Anatomické studie), v nichž pojednal o ledvinách (obvinil Vesalia, že popsal ledvinu psa), uchu (s ilustracemi ušních kůstek a bubínku) a popsal trubici vedoucí z hrtanu do středního ucha (dnes Eustachova trubice).

Úroveň anatomie v Českých zemích

Historie anatomie u nás začíná krátce po vydání Vesaliovy anatomie, neboť již r. 1574 se objevil její překlad od M. Dačického. Kromě toho od r. 1611 vyučoval anatomii na Karlově vysokém učení v Praze moravský rodák Adam Hubert z Roesenbachu (1546–1613), který koncem 70. let 16. stol. přednášel anatomii podle Vesalia. Nemonstroval ovšem s pomocí pitev, nýbrž podle obrazových tabulí. Rudolfská Praha neměla svoje *Theatrum anatomicum*, ale o módní podívanou přece nepřišla. První veřejnou pitvu lidského těla v českých zemích provedl v Rejčkově koleji r. 1600 jako host pro wittenberské univerzity, filozof a humanista, „lékař dvou císařů“ Ján Jesenský (Jessenius, 1566–1621). Popis

Báze velkého mozku s mozkovými a míšními nervy. Bartolomeo Eustachio, dřevorez z r. 1552

pitvy, která trvala pět dní, vydal r. 1601 pod názvem *Anatomiae Praegae anno MDC solenniter administratae historia*. Tato i druhá pražská pitva, kterou provedl spolu s lékaři Zalužanským a Hubertem v r. 1605, nebyly součástí výuky. Druhou „anatomii“ v Praze popisuje následující záznam: „Bylo to divadlo, nikoli pro studenty, alebrž pro hosty, na nichž anatomovi a universitě záleželo... zdá se, že naběhlo drahně i lidí nepozvaných a že také s katem, jemuž vlastně tělo popraveného náleželo, mistři měli potíž. Nejvyšší vrchnost dovolila, aby nějaká zločinná žena nebyla katem potupně trestána, ale u vězení otrávena byla nápojem. Mrtvola její aby pak vydána byla ze staroměstského radního domu mistrům k anatomii, avšak anatomie aby řízena byla u přítomnosti učených mužův a nikoli při sběhu lidu.“

Lékař přednášející na artistické fakultě Adam Zalužanský ze Zalužan (1555/60–1613) adresoval r. 1600 císaři Rudolfovi spisek Řeč ve prospěch anatomie a zřízení lékařského studia. Po Bílé hoře však zmizely všechny naděje na zřízení lékařské fakulty popravou vůdců povstání, mezi nimiž byl i rektor Univerzity Karlovy, výše zmíněný Ján Jesenský, jehož krutý konec byl oficiálními kruhy komentován jako odplata bezbožnému doktorovi, který sám lidi čtvrtil. Vědecký přínos předbělohorské anatomie se projevil v posunu od spekulativní středověké univerzitní medicíny k empiricky zaměřené renesanční medicíně vyplývající z praxe.

Lékaři bez akademických hodností však nebyli ve srovnání s graduovanými tolik svázáni kánony scholastické medicíny a jejich polem působnosti byly od počátku 16. stol. lékařské tištěné příručky o porodnictví, z nichž nejznámější byl spis lékaře a člena jednoty bratrské Mikuláše Klauďána (?–1526) z r. 1519, který popisoval pravidelné polohy plodu v lůně matky, různé nepravdivosti a potíže při porodu. Roku 1519 uvedl Klauďán do Čech ještě jednu lékařskou novinku: volný překlad německého spisu *Růžová zahrada* pro samodruhé ženy a porodní báby (Rosengarten) německého lékaře Eucharie Rösslina, jejíž originál vyšel r. 1513. Knihu nazval *Zpráva a naučení ženám těhotným a babám pupkořezným* a nechal ji vybavit 18 nezvyklými dřevorezy poloh dětí v lůně matky. Také v rukopise

ženského lékaře Matouše Philomata Dačického *O člověku* z r. 1574 se nachází vyobrazení nitra těhotné ženy (viz obr.) a kresba plodu v děloze podobná pozdějším dřevorezovým ilustracím českého překladu dobové příručky M. Wolkenbergera *Zahrádka růžová žen plodných o početí, působení a zplození, složení a rození člověka*, která vyšla r. 1576 v Praze. Poté vyšlo ještě několik porodnických příruček a jedna sbírka modliteb pro těhotné ženy přinesla dokonce první vyobrazení porodu.

Alchymie lidského těla

Hermetická filozofie lokalizovala v těle člověka celý vesmír, celý kosmický planetarismus. Pojitko fyzického světa s duší se umísťovalo do mozku (pět lidských smyslů přijímalo vjemy ze světa fyzického a koncentrovalo je v příslušném mozkovém ohnisku). Množství mystických prvků z nejrůznějších zdrojů, zejména z alchymistických traktátů pozdního středověku přijal lékař a mág Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493–1541), jenž si říkal Paracelsus (řec. para = před, tj. lepší než Celsus, řecko-římský lékař z 1. stol.), jehož snahou bylo objasnit chemické pochody v živých bytostech, čímž zasadil první ránu Galenově humorální teorii (lat. humor = tělní tekutina). Paracelsovo nekonvenční (a poněkud okultní) vzdělání bylo v naprostém rozporu s ortodoxní univerzitní výukou medicíny, založenou na kanonických textech. Na lékaři nepožadoval titul, ale co nehlubší znalost tajemství přírody. Pitvu označoval za bezcennou „mrtvou anatomii“, která nic neříká o tom, jak pracuje živý organismus. Své přednášky v Montpellier r. 1527 zahájil tím, že provokativně veřejně spálil Avicennův Kánon lékařství a řadu Galenových spisů. Své hodiny v Basileji od r. 1528 vedl jako první neakademicky (místo v latině přednášel v německém dialektu a namísto taláru nosil alchymistickou koženou zástěru). Naprosto pohrdal autoritami a prohlásil: „Přezka na mé botě má v sobě více moudrosti než Galenos a Avicenna dohromady,“ čímž se zcela rozešel s antickou tradicí. Paracelsus označil tělo za alchymistu, který přijaté látky transmutuje a vyrábí z nich nové a celý život se zabývá problematikou stvoření umělého člověka, homunkula. Zatímco se renesanční humanističtí lékaři složitě a kriticky vyrovnávali s odkazem antické medicíny, moderní tendence 17. stol. dokázaly, že medicína se může rozvíjet pouze po odvrhnutí minulosti a novém začátku. Paracelsovu iatrochemii puritáni pojímali jako skutečně křesťanskou, zatímco v galenovské medicíně nacházeli pohanské kořeny. V době vědecké revoluce v 60. letech 17. stol. galenismus ustoupil medicínsko-chemickým výzkumům nové filozofie, praktikované v různých vědeckých společnostech. Nezávislé exaktní pozorování se stalo prvořadým, takže všechny anatomické poznatky musely být ověřovány při pitvách. Každý z anatomů se snažil objevit nějakou novou, dosud neznámou strukturu či tělesnou součást, které by navzdory přirádil své jméno. Dobou rozkvětu eponymů (lat. eponym = osoba, podle které je daná věc pojmenovaná) se stalo právě následující 17. stol., kdy vznikly anatomické názvy jako Tulpova chlopně, Graafovy folikuly, Haversovy kanálky, Bartholiniho žlázy či Aselliho pankreas. Ale o tom zas až přistě.